

SUOMEN OPETTAJAKUNTA SUUREN POHJAN SODAN AIKANA

Sinikka Lipponen

I. SUOMEN KOULUT JA OPETTAJAT 1700-LUVUN ALUSSA.

Suuren Pohjan sodan kynnyksellä oli Suomessa vuoden 1693 koulujärjestyksen mukaisesti kolme koulumuotoa: kymnaasi eli lukio, triviaalikoulu ja ns. lastenkoulu eli pedagogio.

Maamme ainoa lukio toimi Viipurissa; se oli perustettu vuonna 1641. Perustamiskirjan mukaan piti tässä lukiossa olla kuusi lehtoria, mutta aluksi ei kaikkia näitä virkoja ollut täytetty, vaan eri aineiden opetus oli jaettu kulloinkin virassa olevien lehtorien kesken. Kun mainittu koulujärjestys sittemmin määräsi lukioiden lehtorien lukumäärän seitsemäksi, oli Viipurin lukion lehtorinviroista täyttämättä yksi, historian ja käytännöllisen filosofian lehtoraatti. Tästä syystä Viipurin konsistori kirjoitti jo vuonna 1693 asiasta kuninkaalle tiedustellen, oliko valtion menosääntöön varattu tarpeellinen määräraha po. viran täyttämistä varten.¹ Ratkaisu oli myönteinen siitä huolimatta, että Viipurin läänin maaherra asiantuntijalausuntoa häneltä pyydettyä esitti käsityksensä, että uuden viran perustaminen ei ollut välttämätöntä, sillä kaunopuheisuuden lehtori voisi kyllä hoitaa

---

¹ *Leinberg*: Handlingar rörande finska skolväsendets historia III. ss. 185—187.

myös historian ja käytännöllisen filosofian opetuksen.² Vuonna 1696 mainittu lehtorinvirka konsistorin ehdotuksesta perustettiin.³ Näin ollen Viipurin lukiokin toimi sodan aattona opettajavoimiltaan täysilukuisena. Seitsemän vakinaisen lehtorin lisäksi oppilaitoksessa oli 1700-luvun alussa myös ns. lukionapulainen eli ylimääräinen lehtori.⁴

Triviaalikouluja oli Suomessa tähän aikaan kuudessa kaupungissa nimittäin Helsingissä, Hämeenlinnassa, Oulussa, Raumalla,⁵ Vaasassa ja Viipurissa. Koulujärjestys määräsi opettajien lukumäärän niissä viideksi; opettajia piti olla yhtä monta kuin luokkiakin. Triviaalikoulujen opetustehtäviä hoitivat rehtori, vararehtori eli konrehtori kuten häntä siihen aikaan nimitettiin, kaksi kollegaa — »ylempi» ja »alempi» — sekä apologista eli praeceptor, joka viimeksi mainittu opetti lapsille luku- ja kirjoitustaidon alkeet.

Suomen triviaalikouluissakaan ei kaikkia mainittuja virkoja ollut täytetty 1700-luvun alussa, jolloin näiden kuuden koulun opettajien yhteismäärä oli 28. Eri triviaalikoulujen kohdalla tämä jakaantuu seuraavasti:

Koulu	Rehtori	Konrehtori	Kollega	Apologista	Yhteensä
Helsinki	1	1	2	—	4
Hämeenlinna	1	—	1	1	3
Oulu	1	1	2	1	5
Pori	1	1	2	1	5
Vaasa	1	1	2	1	5
Viipuri	1	1	3	1	6
Yhteensä	6	5	12	5	28 ⁶

² *Leinberg*: Finska prästerskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner från slutet af 1620-talet intill stora ofredens slut s. 371; *Simolin*: Wiborgs stifts historia s. 239.

³ *Leinberg*: Handlingar III. s. 194.

⁴ *Akiander*: Skolverket inom fordna Viborgs och nuvarande Borgå stift ss. 324—325.

⁵ Porin triviaalikoulu oli kaupungin palon johdosta sijoitettu väliaikaisesti Raumalle vv. 1698—1722. *Leinberg*: Skolstaten i nuvarande Åbo stift s. 2.

⁶ *Akiander*: mt. ss. 240—248, ss. 327—329; *Leinberg*: Skolstaten ss. 2—15, ss. 139—145, ss. 171—183, ss. 213—225.

Edellä ei ole mainittu Turun triviaalikoulua, joka oli perustettu vuonna 1640, siis samaan aikaan kun Turun lukio muutettiin akatemiaksi. Aluksi tässäkin oppilaitoksessa oli koulujärjestyksen määräysten mukaisesti viisi opettajaa. Mutta koulun suuren oppilasmäärän vuoksi opettajavoimien lisääminen osoittautui pian välttämättömäksi. Jo 1670-luvulta lähtien Turun koulussa oli vt. lehtori, kunnes 1680-luvun lopulla perustettiin ylimääräisen varalehtorin virka.⁷ Vuodesta 1676 lähtien oli koulussa myös ylimääräinen kolmas kollega.⁸ Useiden esitysten jälkeen tähän oppilaitokseen perustettiin vielä vakinainen lehtorinvirka vuonna 1682.⁹ Mutta nämäkään toimenpiteet eivät näytä olleen riittäviä, sillä vuonna 1696 Turun piispa Juhana Gezelius nuorempi totesi valtaneuvostolle lähettämässään kirjeessä, että nämäkään opettajavoimat eivät pystyneet suoriutumaan koulun suuren oppilasmäärän opetuksesta.¹⁰

Turun triviaalikoulussa oli näin ollen 1700-luvun alussa kahdeksan opettajaa. Opettajakunnan kokoonpanoon nähden tämä oppilaitos oli siis eräänlainen triviaalikoulun ja lukion välimuoto; 1690-luvulta lähtien siitä asiakirjoissa käytetäänkin nimitystä Turun katedraalikoulu.

Lastenkouluja eli pedagogioita oli Suomessa 1700-luvun alussa kaksikymmentä, näistä seitsemäntoista kaupungeissa nimittäin Haminassa, Kajaanissa, Kokkolassa, Kristiinankaupungissa, Käkisalmissa, Lappeenrannassa, Naantalissa, Pietarsaaressa, Porissa,¹¹ Porvoossa, Raahessa, Savonlinnassa, Sortavalassa, Tammisaaressa, Torniossa, Uudessakaarlepyyssä ja Uudessakaupungissa sekä kolme maaseudulla — Kemiössä, Lohjalla ja Sundissa Ahvenanmaalla.

⁷ *Leinberg*: mt. s. 281, s. 285. — Tämän viran haltijoista käytetään myös nimitystä kollehtori, tosin vasta 1750-luvun loppupuolelta alkaen. *Leinberg*: mt. s. 285.

⁸ *Leinberg*: mt. s. 296.

⁹ *Leinberg*: mt. s. 280.

¹⁰ *Hanho*: Suomen oppikoululaitoksen historia I. s. 229.

¹¹ Rauman pedagogioita oli väliaikaisesti vv. 1699—1722 siirretty Poriin. — *Leinberg*: Skolstaten s. 119.

Opetustehtäviä näissä kouluissa hoiti opettaja eli pedagogi. Eräissä lastenkouluissa oli oppilasmäärän suuruudesta johtuen ajoittain kaksikin opettajaa; tällaisia kouluja olivat Haminan, Kokkolan, Käkisalmen, Porvoon, Savonlinnan ja Sundin pedagogiot.¹² Toisaalta taas pienemmissä lastenkouluissa ei aina ollut mahdollista palkata erityistä pedagogia; näissä hoiti opettajanvirkaa seurakunnan kappalainen tai apulainen. Pedagogin ja papin tehtävät oli näin yhdistettynä ainakin ajoittain seuraavilla paikkakunnilla: Haminassa, Kajaanissa, Kemiössä, Kokkolassa, Kristiinankaupungissa, Naantalissa, Pietarsaarella, Raahessa, Raumalla, Savonlinnassa, Tammisaarella ja Uudessakaarlepyyssä,¹³ siis yhteensä kahdessatoista pedagogiossa.

Käytettävissä olevien opettajamatrikkeliä avulla voi todeta, että opettajien lukumäärä Suomessa suuren Pohjan sodan aattona oli seuraava: Viipurin lukiossa oli seitsemän lehtoria ynnä ylimääräinen lehtori, yhteensä kahdeksan opettajaa; Turun katedraalikoulussa kahdeksan opettajaa; triviaalikouluissa yhteensä 28 opettajaa kuten edellä on todettu sekä pedagogioissa 23 opettajaa eli yhteensä 67 opettajaa.¹⁴

Vertauksen vuoksi mainittakoon, että opettajien lukumäärä Ruotsissa oli tähän aikaan 307.¹⁵ Vaikka näin muodoin Suomen opettajakunta 1700-luvun alussa ei ollut suuri lukumäärältään, on siitä huolimatta kiinnostavaa seurata sen vaiheita halki sotavuosien koettelemusten ja isonvihan murroksen.

¹² *Akiander*: mt. s. 193, ss. 218—219, s. 267; *Leinberg*: Skolstaten ss. 49—52, ss. 371—372; *Saarenheimo*: Savonlinnan kaupungin historia I s. 293.

¹³ *Jansson*: Tjuda pedagogi i Kimito s. 80; *Kristinestads historia* s. 324; *Leinberg*: Skolstaten s. 35, s. 40, s. 49, s. 63, s. 71, s. 98, s. 113, s. 119; *Nordenstreng*: Fredrikshamns stads historia I. ss. 111—112; *Saarenheimo*: mt. s. 293.

¹⁴ Kolmessa pedagogiossa oli 1700-luvun alussa kaksi opettajaa: Kokkolassa, Käkisalmessa ja Porvoossa. *Akiander*: mt. ss. 194—195, ss. 269—270; *Leinberg*: Skolstaten s. 50, s. 52.

¹⁵ *Brandell*: Svenska undesvisningsväsendets och uppfostrans historia II. ss. 399—400.

II. OPETTAJIEN PALKKAUS JA PRIVILEGIOT.

Kuten tunnettua ei Suomi suuren Pohjan sodan syttyessä vuonna 1700 suinkaan heti joutunut suoranaisesti sotänäytämöksi. Mutta vaikka sodan painopiste toistaiseksi olikin maan rajojen ulkopuolella, havaitsi kotimaassakin herkästi, että pari vuosikymmentä kestänyt turvallinen rauhan aika nyt oli peruuttamatta ohi. Tosin suurin osa väestöä joutui 1700-luvun ensi kymmenellä tuntemaan sota-ajan kovuuden lähinnä välillisesti, mutta näinkin koettu sodan paine oli erittäin raskas.

Heti sodan puhjettua suoritettiin nopea ruotuarmeijan liikekannallepano, jolloin Suomen ruotuväkirykmentit laivattiin vihollisen piirittämän Riian avuksi. Mutta tämä oli vasta ensimmäinen pitkällisen sodan lukuisista väenotoista. — Toisaalta sodan rahoittamiseksi maan koko talouselämä jouduttiin järjestämään sodan vaatimuksien mukaisesti. Tämä vaati erittäin suuria ponnistuksia koko kansalta, sillä tuskin oli vielä selvitty suurista kuolon vuosista ja niiden aiheuttamasta taloudellisesta lamaannuksesta 1600-luvun lopussa. Nyt määrättiin jatkuvasti uusia sotaveroja, kontribuutioita ja veronkanto kiristettiin niin äärimmilleen, että se oli väestölle ajan mittaan todella ylivoimaista. Tämä suuren Pohjan sodan taloudellinen paine aiheutti siten muutoksia omistussuhteissakin, sillä sen seurauksena useat perintötilat joutuivat nyt kruunulle, koska yhä kasvavia verorästejä ei pystytty suorittamaan.

On luonnollista, ettei Suomen opettajakuntakaan säästynyt sodan rasituksista. Kun nimen omaan niistä tehdään seuraavassa yksityiskohtaisemmin selkoa, ei tarkoitus ole korostaa opettajien kärsimysten ja menetysten suuruutta muihin verrattuna. On syytä koko ajan pitää mielessä, että kaikki joutuivat kärsimään sodasta; säätyläisen ja talonpojan — molempien — kotikonnuille saapui sen synkkä viesti.

Ehkä herkimmin ajan epävakaisuus ensi sotavuosina

ilmeni Suomen opettajakunnan kohdalla pakollisena tinkimisenä palkan ja palkkaetuihin kuuluvien privilegioiden suhteen. Siitä syystä esitellään tässä yhteydessä ensin opettajien palkkausoloja suuren Pohjan sodan kynnyksellä.

1700-luvun alussa valtio maksoi vain ylempien koulujen opettajien palkat.¹⁶ Valtion menosääntöön (på stat) oli merkitty Viipurin lukion, Turun katedraalikoulun ja kaikkien Turun hiippakunnan triviaalikoulujen opettajien palkat. Mitä Viipurin hiippakunnan alueella oleviin Helsingin ja Viipurin triviaalikouluihin tulee, maksoi kruunu ensin mainitun koulun opettajien palkat samansuuruisina kuin muissakin vastaavissa oppilaitoksissa.¹⁷ Sen sijaan Viipurin »lastenkoulun», kuten tätä triviaalikoulua vielä usein nimitettiin, opettajista ainoastaan apologista sai palkkaa valtiolta, hänkin vain puolet kollegan palkasta.¹⁸ Näin siis Viipurin triviaalikoulun opettajat yhtä lukuun ottamatta ynnä kaikkien pedagogioiden opettajat olivat valtion menosäännön ulkopuolella. Heidän palkkauksensa oli mahdollista vain niiden teinirahojen turvin, joita kerättiin koulujen piiriin kuuluvista pitäjistä.

Vakinaisen kiinteän rahapalkan lisäksi opettajilla oli tuloja ns. palkkatiloista eli prebendoista. Näistä saadut tulot vaihtelivat vuodesta toiseen riippuen kulloinkin korjatun sadon suuruudesta. Viipurin lukion molemmilla teologian lehtoreilla oli hallinnassaan kokonainen anneksi- eli palkkapitäjä. Triviaalikoulujen johtajaopettajat saivat valtion taholta pienen lisäyksen kruununpalkkoihinsa siinä muodossa, että annettiin vuoro vuosin rehtorille ja konrehtorille kuormallinen heiniä.¹⁹ Taloudelliseksi eduksi pitäneen kat-

¹⁶ Kun seuraavassa käytetään nimitystä »ylemmät» koulut, sillä tarkoitetaan Viipurin lukiota, Turun katedraalikoulua sekä triviaalikouluja. Vastaavasti »alemmilla» kouluilla tarkoitetaan pedagogioita.

¹⁷ *Leinberg*: Handlingar III. s. 173.

¹⁸ *Leinberg*: mt. III. s. 172.

¹⁹ *Ehrtsröm*: Helsingfors stads historia från 1640 till stora ofreden s. 110.

soa sekin, että konsistori saattoi myöntää opettajille vapaan hautapaikan sekä kellonsoiton hautajaisissa.²⁰

Edelleen pyrittiin usein koulujen rehtoreille ja joskus muillekin opettajille järjestämään luontoisetuna vapaa asunto tai sitä vastaava rahakorvaus. Niinpä Oulun triviaalikoulun rehtorilla oli vuodesta 1711 alkaen oma virkatalo.²¹ Vaasan triviaalikoulussa maksettiin kaikille opettajille vuokrarahoja.²² Siitä syystä tämän koulun opettajanvirat olivatkin vastaavasti halutumpia kuin muut.

Huomattavimmat lisätulonsa opettajat kuitenkin saivat ns. teinirahoista, tästä alkuaan vapaaehtoisesta keskiaikaisesta avustusmuodosta. Teinien, koulun yläluokkalaisten loma-aikoina pitäjänkänneillään keräämät varat oli aluksi tarkoitettu vain köyhien oppilaiden koulunkäynnin rahoittamiseen, mutta kun koulu uskonpuhdistuksen aikakaudella oli joutunut suuriin taloudellisiin vaikeuksiin, tuli vähitellen tavaksi jakaa teinirahat koulun, opettajien ja oppilaiden kesken. Tosin varsinainen pitäjänkäynti oli lakkautettu Kustaa II Aadolfin toimesta vuonna 1624, mutta samalla oli määrätty, että kunkin ruokakunnan, savun oli maksettava kuusi hopeaäyriä koulujen toiminnan turvaamiseksi. Tämän teiniveron kanto kuului kirkkoherralle ja pitäjän kuudennusmiehelle, joiden oli välittömästi tilittävä keräämänsä varat suoraan kouluille.

Mainitusta kiellosta huolimatta teinikulku paikoittain jatkui entiseen tapaan, jopa siinä laajuudessa, että katsottiin parhaaksi valtiovallan taholtakin uudelleen myöntää pitäjänkulun luvallisuus: vuoden 1693 koulujärjestyksessä teinille jälleen myönnettiin lupa pitäjänkänntiin.

Kun opettajillekin sittemmin annettiin osa teinirahoista, näyttää nimenomaisena pyrkimyksenä olleen näin parantaa ennen kaikkea alemmpipalkkaisten opettajien taloudellista

²⁰ *Leinberg*: Handlingar III, s. 106.

²¹ *Virkkunen*: Oulun kaupungin historia I, s. 535.

²² *Leinberg*: mt. I, ss. 238—239.

asemaa. Teinirahoista saatu palkan lisä olikin verraten suuri. Niinpä Turun katedraalikoulun ja muutamat Porin triviaalikoulun opettajat saivat teinirahoista tuloja suunnilleen puolet siitä, mitä heidän varsinainen kruununpalkkansa oli, kollegat ja apologistat jopa huomattavasti enemmän.²³ Kuten edellä mainittiin, Viipurin triviaalikoulun opettajat paitsi apologista sekä kaikki pedagogit saivat koko palkkansa yksinomaan näistä teinirahoista.

Opettajien palkat olivat 1700-luvun alussakin erittäin alhaiset. Tästä oli seurauksena, että »taitavat ja oppineet miehet» kartoivat tätä uraa, jossa he saivat »tomussa homehtua ja vanhentua». Monella opettajalla ei ollut edes niin paljon tuloja kuin talonpoikaisrengillä, vaikkapa valtionpalkka ja teinirahat laskettaisiin yhteen.²⁴ Sitä paitsi ylenemisen mahdollisuudet opettajan uralla olivat taloudelliselta kannaltakin katsoen vähäiset, sillä myös ylempien koulujen opettajien palkat olivat pienet. Tästä syystä opettajat hakivatkin mahdollisimman nopeasti papinvirkoja, sillä ne takasivat heille varman ja paremman toimeentulon. Virkaa haettaessa muut opettajat paitsi pedagogit saivat lukea opetustehtävissä hankitut virkavuodet kaksinkertaisina hyväkseen.²⁵

Näin opettajanvirka jäi valitettavasti vain eräänlaiseksi pakolliseksi väliportaaksi, taloudellisesti halutumman toimen saannin edellytykseksi. Ei tarvinne korostaa, ettei koululaitokselle suinkaan ollut eduksi pystyvien opettajavoimien nopea siirtyminen papinvirkaan, sillä näissä olosuhteisahan opettajantoimi oli vain tilapäisluontoinen tehtävä. Niinpä Turun katedraalikoulun rehtoreista vv. 1600—1713 vain kaksi hoiti tätä virkaa kuolemaansa asti, eräistä tuli professoreja jopa piispa, muista kirkkoherroja. Vastaavasti oli koulun muidenkin virkojen suhteen.²⁶

²³ *Hanho*: mt. I. s. 131.

²⁴ *Hanho*: mt. I. s. 135.

²⁵ *Leinberg*: Handlingar III. s. 464.

²⁶ *von Bonsdorff*: Abo stads historia under sjuttonde seklet II. s. 201.

Edellä mainittujen palkkaetujen lisäksi oli opettajilla kuten muillakin hengellisen säädyn jäsenillä erilaisia privilegioita, etuoikeuksia. Niinpä he olivat vapaat sotapalveluksesta ja majoitusvelvollisuudesta. Eräisiin yleisiin rasituksiin oli opettajienkin kuitenkin pakko osallistua. Heidän oli mm. maksettava henkiveroa ja leivinuunimaksuja, heidänkin.

Erityisesti alempien koulujen, padogogioiden opettajien taloudellinen asema oli heikko, he kun olivat täysin riippuvaisia teinirahoista, joiden keruu oli jo rauhan aikanaikin ollut hankalaa ja epävarmaa. Useiden kuninkaalle toistuvasti osoitettujen valitusten jälkeen saatiinkin aikaan vähäinen korjaus vuonna 1691. Kuninkaallisen asetuksen mukaan ryhdyttiin Viipurin ja Hämeenlinnan triviaalikoulujen opettajille sekä useille pedagogeille maksamaan raamatun painatusvaroista vaatimatonta palkkaa.²⁷

Heti sodan puhjettua pidätettiin virkamiesten palkoista puolet. Vuonna 1701 heitä kiellettiin nostamasta palkkaansa, ennen kuin kuningas oli antanut asiasta nimenomaisen määräyksen. Myöhemmin samana vuonna maaherra ilmoitti, etteivät ne virkamiehet, joiden palkka oli yli sata hopeataalaa, saaneet lainkaan nostaa kuluvan vuoden palkkaa.²⁸ Tämä määräys koski kaikkia valtion menosäännössä olevia ylempien koulujen opettajia. Vuosina 1707—1708 saivat virkamiehet kuninkaan käskystä koko palkan, mutta myöhemmin heille ei maksettu aina edes puolta palkastaan. Saattoi käydä niinkin, että virkamiehet, siis myös opettajat jäivät kokonaan vaille palkkaansa.²⁹ Tyytymättömyys heidän keskuudessaan olikin tästä syystä yleinen, varsinkin kun ottaa huomioon, että heidän työtaakkansa sen sijaan oli sodan johdosta kasvanut.

Kuten muut virkamiehet joutuivat opettajatkin mak-

²⁷ *Leinberg*: Handlingar I. s. 14, ss. 16—17. — Hämeenlinnan triviaalikoulun opettajien palkka oli ollut pienempi kuin muissa vastaavissa oppilaitoksissa.

²⁸ *Virkkunen*: mt. I. s. 597, s. 622.

²⁹ *Lindeqvist*: Isonvihan aika Suomessa s. 120.

samaan ylimääräisiä sotaveroja. Jo vuonna 1699, siis ennen kuin sota vielä oli edes alkanut, oli virkamiesten maksettava ylimääräistä veroa valtiolle kymmenen prosenttia palkastaan. Vaikka tähän veroon, joka koski kaikkia säätyluokkia, oltiin alun alkaen tyytymättömiä, määrättiin se vuosi vuodelta uudelleen maksettavaksi; vuosina 1704 ja 1710 tuo vero oli maksettava jopa kaksinkertaisena.³⁰ Kun valtion saamat tulot eivät pystyneet peittämään sodan nielemiä varoja, keksittiin uusia verotusmuotoja kuten ylellisyysvero, eräiden kirkon kalleuksien ottaminen valtiolle ja vihdoin yleinen omaisuuden luovutusvero verraten korkean prosentin mukaan.

Kun opettajakunnan palkkataso oli muihin virkamiehiin verrattuna erittäin alhainen jo normaalioloissakin, kuten on mainittu, oli sodan taloudellinen paine heidän kohdallaan sangen raskas. Kun sitten heidän kuten muidenkin virkamiesten oli vuosina 1700 ja 1712 varustettava ns. säätyläisrakuunoita, tuo tehtävä tuntui heistä todella ylivoimaiselta, »vaikkapa jokainen käyttäisi viimeisensäkin».³¹

Myös ne opettajat, joiden palkkaus järjestyi teinirahojen turvin, olivat nyt taloudellisesti yhä vaikeammassa asemassa. Jos teinirahojen keruu ja saanti oli aina hyvin epävarmaa, on selvää, että se sotavuosina oli entistä hankalampaa. On luonnollista, että nämä opettajat, joiden ainoa tulolähde nuo teinirahat olivat, eivät voineet niistä jatkuvasti tinkiä. Jos ei muuta neuvoa enää ollut, he turvautuivat virkavallan apuun. Niinpä Rauman triviaalikoulun rehtori Henrik Alanus valitti vuonna 1706 Turun ja Porin läänin maaherralle, etteivät muutamat pitäjät suostu maksamaan niille kuuluvia teiniveroja, josta syystä hän pyysi virka-apua. Tällöin maaherra määräsi nimismiehen auttamaan koululaisia teiniverojen keruussa.³²

³⁰ *Lindeqvist*: mt. ss. 103—105.

³¹ *Lindeqvist*: mt. s. 621.

³² *Leinberg*: Handlingar I. s. 204.

Samasta syystä Vaasan triviaalikoulun apologista haastoi Ilmajoen pitäjän itselliset käräjille vuonna 1712. Asiaa tutkittaessa itselliset valittivat köyhyyttään ja pyysivät, että heidät kokonaan vapautettaisiin teinmaksuista. Tämä vero oli todella ollut monelle heistä ylivoimainen suorittaa, sillä käräjäpaikalla todettiin, että heiltä oli otettu milloin ainoa pata, rikkiäinenkin, milloin halkokirves tai kehruulla ansaitut vähäiset jyvät. Heidän mielestään ei ollut oikein vaatia teiniveroa nyt, sota-aikana, koska sitä ei edellisenkään apologistan aikana ollut tarvinnut suorittaa. Mutta kantajakin pysyi tiukasti vaatimuksessaan vedoten maaherran nimenomaiseen määräykseen vuodelta 1708 sekä siihen, ettei hän ollut niin varakas kuin ehkä edeltäjänsä, joka oli voinut antaa torppareille ja itsellisille lailliset saatavansa anteeksi. Oikeus havaitsi kuitenkin läsnä olleet itselliset yhtä lukuun ottamatta niin köyhiksi, ettei heitä voitu velvoittaa maksamaan veroa, joka heidän tosin muissa olosuhteissa olisi ollut pakko suorittaa.³³

Eräät kaupungit pyrkivät niin ikään verorasitusten painamina tinkimään tavanomaisen asuntoedun myöntämisestä opettajille. Niinpä Turun katedraalikoulun rehtori, joka oli vapaan asunnon puuttuessa saanut siitä rahakorvauksen, valitti vuonna 1708, että kaupunki yritti päästä tästä maksusta. Tämäkin asia ratkaistiin vasta oikeudessa — rehtorin eduksi, sillä hän esitti kuninkaallisen privilegiokirjan, joka takasi hänelle mainitun palkkaedun.³⁴

Vastaavanlaisen riidan ratkaisi raastuvanoikeus myös Vaasan kaupungin ja triviaalikoulun opettajien välillä, senkin koulun hyväksi. Vuonna 1707 oikeus nimittäin määräsi kaupungin maksamaan koulun opettajille kullekin kiinteän vuotuisen vuokratarahan.³⁵ Sota-ajan yleiset rasitukset olivat kuitenkin niin raskaat, ettei kaupunki todellakaan

³³ *Liakka*: Ilmajoen pitäjä ss. 374—375.

³⁴ *von Bonsdorff*: mt. II. s. 502.

³⁵ *Leinberg*: Handlingar I. ss. 238—239.

pystynyt mainittuja vuokratrahoja maksamaan. Tästä syystä kaupungin ja opettajakunnan välillä oli jatkuvia riitaisuuksia.³⁶

Muistakin privilegioistaan oli opettajien kuten yleensä säätyläisten pakko tinkiä sota-aikana. Niinpä majoitusvelvollisuuden suhteen ei heihin nähden tehty poikkeusta. Miten epäoikeudenmukaiselta ja raskaalta tämä rasitus heistä tuntui, osoittaa Viipurin opettajien kuninkaalle vuonna 1703 lähettämä valituskirje. Siinä he totesivat, miten heidänkin on pakko alistua tuohon »mahdottomaan sotaväen majoitukseen» siitä huolimatta, että heidän asuntonsa ovat pienet ja niistä on suoritettava korkea vuokra. On melkein ylivoimaista ostaa kalliita halkoja edes omaan tarpeeseen, niin he valittivat.³⁷

Näyttää siltä, ettei tuo kirje kuitenkaan johtanut toivottuun tulokseen, sillä jo kahden kuukauden kuluttua opettajat jälleen valittivat samasta asiasta, tällä kerralla maaherralle. Siinä yhteydessä he totesivat, miten heidän on pakko »huokailen toimittaa virkaansa». »Kristuksen tähden» he pysyivät vapautusta majoitusvelvollisuudesta.³⁸ Tästäkään valituksesta ei kuitenkaan ollut hyötyä; sota-aika oli kumonnut tällaiset etuoikeudet siitä huolimatta, että opettajat vakuuttivat olevansa niin köyhiä, ettei heillä ollut ruokaa eikä vaatteita.³⁹ — Vuonna 1706 tiedetään Viipurin triviaalikoulun ylemmän kollegan erityisesti joutuneen kärsimään tästä pakollisesta majoitusvelvollisuudesta. Hänen kodissaan asuvat sotamiehet ryhtyivät nimittäin suoranaiseen ilkivaltaan ryöstämällä hänen talonsa; tämä tosin tapahtui Viipurin piirityksen aikana.⁴⁰

³⁶ *Lauren*: Wasa trivialskola 1684—1884 s. 227.

³⁷ *Leinberg*: mt. III. ss. 199—200.

³⁸ *Alopaeus*: Borgå gymnasii historia ss. 49—50.

³⁹ *Alopaeus*: mt. ss. 49—50.

⁴⁰ *Ruuth*: Wiipurin kaupungin historia I. s. 465.

III. PAKOLAISOPETTAJAT.

A. Viron ja Inkerinmaan pakolaisopettajat.

Kun Pietari Suuren sotatoimet Baltian maissa olivat Venäjän aseille menestykseksi, pakeni sikäläistä asujamistoa vihollisen jaloista ja osa heistä etsi turvaa Suomesta. Näiden pakolaisten joukossa oli myös opettajia, jotka tänne tultuaan kääntyivät Turun hiippakunnan piispan Juhana Gezelius nuoremman puoleen pyytäen, että hän järjestäisi heille Suomessa ansiomahdollisuuksia, opettajan- tai papinviran. Näiden pakolaisten joukossa oli mm. Nevanlinnan saksalaisen koulun opettaja Joakim Donner. Hän oli hoitanut koulutyötään Nevanlinnassa aina vuoteen 1702, jolloin hän vihollisjoukkojen lähestyessä pakeni, ensin Viipuriin ja sieltä edelleen Helsinkiin. Osa oppilaista oli seurannut opettajaansa pakomatkalle Suomeen ja tiedetään, että Donner piti heille koulua sekä Viipurissa että Helsingissä.⁴¹

Nevanlinnasta pakeni Suomeen myös sikäläisen triviaalikoulun konrehtori Kristian Gisselkors. Hänetkin mainitaan opettajana koulussaan vielä vuonna 1702. Tämän pakolaisopettajan onnistui Suomessakin päästä opettajanvirkaan; jo vuonna 1703 hänet nimitettiin Oulun triviaalikoulun apologistaksi. Ilmeisesti hän menestyi työssään uudella kotiseudullaan, koskapa hän jo neljä vuotta myöhemmin hoiti saman koulun vararehtorin tehtäviä. Kuten yleensä opettajat hänkin pyrki kuitenkin papinvirkaan, jollaisen hän saikin muutaman vuoden kuluttua. Tällöin hän oli Pohjanmaan jalkaväkirykmentin saarnaaja. Vuonna 1716 hänet nimitettiin Limingan seurakunnan kirkkoherraksi, mitä virkaa hän tuskin ennätti hoitaa, sillä venäläisjoukkojen lähestyessä hän katsoi parhaaksi paeta Ruotsiin.⁴² — Saman kou-

⁴¹ *von Bonsdorff*: Nyen och Nyenskans s. 93.

⁴² *Akiander*: Bidrag till kännedom om Evangelisk-lutherska församlingarne i Ingermanlands stift s. 96. *Leinberg*: Skolstaten s. 174.

lun opettajista pakeni Suomeen myös kollega Johann Faber. Hänen pakolaisuosiensa varrelta on tieto, että hän toimi saksankielen opettajana Turussa.⁴³

Narvan koulujen opettajista pakeni Suomeen ainakin kaksi. Narvan triviaalikoulun vararehtori Niilo Aejmelaeus saapui pakolaisena Turkuun vuonna 1704. Hän olikin syntyperäinen suomalainen, Ala-Satakunnan tuomarin poika.⁴⁴ Hän toimi ensin Turun katedraalikoulun lehtorin viransijaisena. Vuonna 1706 piispa Gezelius vihki hänet papiksi. Muutaman vuoden kuluttua hänkin saattoi jättää koulu-uran, sillä hänet nimitettiin Isokyrön kirkkoherraksi. Hänkin lähti kuitenkin isonvihan aattona pakomatalle Ruotsiin, missä hän ansaitsi leipänsä suorittamalla tilapäisluontoisia papintehtäviä sekä opettamalla Kungsörin linnan alueella asuvia rahvaan lapsia. Vuonna 1721 Aejmelaeus palasi takaisin kotimaahansa, sodan pahoin hävittämään Isoonkyröön.⁴⁵

Toinen Narvasta Suomeen paennut opettaja oli sikäläisen ruotsalaisen koulun vararehtori Edvard Nybeck. Hänkin anoi opettajanvirkaa Suomen kouluista, mikä luvattiinkin järjestää. Ilmeisesti se ei kuitenkaan ollut heti mahdollista, sillä hän sai nimityksen virkaan vasta vuonna 1713. Tällöin Nybeck ryhtyi hoitamaan Finströmin seurakunnan kirkkoherranvirkaa Ahvenanmaalla.⁴⁶

Kuudes Baltian pakolaisopettaja Suomessa suuren Pohjan sodan aikana oli Antti Degerman, hänkin suomalainen.⁴⁷ Jo sodan ensi vuosina hänelle järjestettiin ylimääräisen lehtorin toimi Turun katedraalikoulusta. Myöhemmin hänet nimitettiin saman koulun vakinaiseksi lehtoriksi. Mutta vihollisen sotajoukkojen lähestyessä Turkua vuonna 1713 hänkin opettajatoveriensa mukana lähti pakomatalle. Aluksi

⁴³ *Cederberg*: Historiallisia Kokoelmia II. s. 175.

⁴⁴ *Lagus*: Åbo akademis studentmatrikel I. s. 70, s. 233.

⁴⁵ *Leinberg*: Skolstaten s. 282.

⁴⁶ *Strandberg*: Åbo stifts herdaminne ifrån Reformationens början till närvarande tid. II. s. 5.

⁴⁷ *Cederberg*: mt. II. s. 175.

hän oleskeli Arbogassa, mutta syksyllä 1716 hänet nimitettiin Vesteråsin koulun rehtoriksi. Sodan päätyttyä tämä suomalaissyntyinen Baltian pakolaisopettaja palasi jälleen Turkuun, missä hän ryhtyi hoitamaan katedraalikoulun rehtorin virkaa.⁴⁸

Edellä mainitut kuusi Baltian pakolaisopettajaa pääsivät kaikki sijoittumaan koulutustaan vastaaviin tehtäviin Suomessa, vieläpä varsin nopeasti — Nybeckiä lukuun ottamatta. Varmuudella tiedetään neljän heistä paenneen isonvihan vainovuosia Ruotsiin, missä sielläkin jokainen heistä näyttää saaneen toimeentulonsa turvattua. Näin heidän elämänsä pakolaisvuosien aikana sai verraten valoisat puitteet.

On kuitenkin luultavaa, että Baltiasta pakeni Suomeen ja tätä kautta edelleen Ruotsiin useampiakin opettajia kuin tässä mainitut kuusi. Mikäli juuri heille ei ollut mahdollista järjestää papin- tai opettajanvirkoja, on ymmärrettävää, ettei heistä ole tietoja vastaavissa matrikkeleissakaan.

B. Itä-Suomen pakolaisopettajat.

1. Opettajat vihollisarmeijan jaloissa vuonna 1710.

Kesällä 1710 vihollisen sotajoukot valloittivat Viipurin. Samana vuonna osa Itä-Suomea joutui venäläisten haltuun. Kuningas oli nimen omaan määrännyt, että väestön oli paettava vihollisen valtaan joutuneilta alueilta.⁴⁹ Oli luonnollista, että näissä olosuhteissa Itä-Suomen koulujen toiminta lakkasi tyystin opettajakunnan hajaantuessa.

Tällöin valloitetulla alueella toimineet koulut olivat: Viipurin lukio ja triviaalikoulu sekä Käkisalmen ja Sortavalan pedagogiot. Selvyyden vuoksi esitetään seuraavassa en-

⁴⁸ *Hastig: Katedralskolan i Åbo 1722—1806. s. 66.*

⁴⁹ *von Bonsdorff: Åbo stads historia II. s. 551.*

sin yhtenäinen luettelo näiden koulujen opettajista vuonna 1710, sen jälkeen heidän vaiheitaan käsitellään yksityiskohtaisemmin.

Viipurin lukion opettajat vuonna 1710.⁵⁰

Pietari Carstenius — ensimmäinen teologian lehtori,
 Matthias Martinius — toinen teologian lehtori,
 Kaarle Laurbecchius — kaunopuheisuuden ja runouden lehtori,
 Maunu Alopaeus — matematiikan lehtori,
 Ericus Brumerus — logiikan ja fysiikan lehtori,
 Nils Bruzelius — kreikan- ja hepreankielen lehtori,
 Juhana Vång — historian ja käytännöllisen filosofian lehtori.

Viipurin triviaalikoulun opettajat vuonna 1710.⁵¹

Nils Sylvius — rehtori,
 Sven Dahlman — konrehtori,
 Heikki Langell (ent. Varg) — ensimmäinen kollega,
 Michael Olai — toinen kollega,
 Juhana Enberg — kolmas kollega,
 Jaakko Dahlman — apologista.

Jo ennen Viipurin piiritystä vuonna 1710 onnistui lehtori Brumeruksen päästä pakenemaan vihollisen uhkaamasta kaupungista.⁵² Myöskään lehtori Laurbecchius ei ollut piirityksen aikana Viipurissa, sillä hän ja itäisen hiippakun-

⁵⁰ *Akiander*: Skolverket ss. 318—325. — Lukion ylimääräinen lehtori Juhana Norrgren oli joutunut jo vuonna 1705 kassakapartion vangiksi ja viety Venäjälle. Hänen jälkeensä hoiti tätä virkaa samana vuonna muuan Antti Herkepaeus. Sen sijaan ei ole tiedossa, oliko Viipurin lukiossa ylimääräinen lehtori vuonna 1710. — *Alopaeus*: mt. s. 535; *Lagus*: mt. I. s. 283.

⁵¹ *Akiander*: mt. ss. 327—329.

⁵² *Alopaeus*: mt. s. 470.

nan piispa David Lund sattuiivat silloin olemaan virkamatkalla Savossa.⁵³ Sen sijaan muut lukion lehtorit sekä ilmeisesti kaikki triviaalikoulun opettajat jäivät venäläisten jalkoihin.

Viipurin valloituksen yhteydessä venäläiset vangitsivat lehtorit Vängin ja Martiniuksen. Muutaman kuukauden kuluttua heidän kuitenkin onnistui päästä pakenemaan.⁵⁴ Myöhemmin lähtivät pakoon myös lehtori Bruzelius, rehtori Sylvius ja konrehtori Dahlman.⁵⁵

Näin siis suurin osa lukion ja triviaalikoulun opettajista pääsi ajan mittaan pakenemaan vihollisen miehittämästä kaupungista. Suoranaisia tietoja paosta ei tosin ole seuraavien opettajien kohdalla: Enberg, Langell ja Michael Olai. On kuitenkin ilmeistä, että heidänkin onnistui paeta. Tämän johtopäätöksen voi tehdä, kun tutustuu siihen luetteloon, jossa kuninkaallinen neuvosto piispa Lundin ehdotuksen mukaisesti määräsi teiniverona koottujen apurahojen jaosta vuonna 1712. Ne annettiin nimen omaan Viipurin koulujen pakolaisopettajille ja tässä luettelossa on myös edellä mainittujen kolmen opettajan nimet.⁵⁶

Kaikki Viipurin koulujen opettajat eivät kuitenkaan panneet tai ehkä eivät halunneetkaan lähteä pakomatalle. Heitä oli kaksi: lehtorit Garstenius ja Alopaeus. Ensi mainittu, tuomiorovasti Carstenius oli näihin aikoihin jo vanha mies, ollut koululaitoksen palveluksessa nelisenkymmentä vuotta. Hän sai nyt venäläishallinnon taholta hoitaakseen eräitä oikeuslaitoksen alaan kuuluvia tehtäviä.⁵⁷ Edelleen tiedetään hänen tsaari Pietarin määräyksestä asettaneen Ruokolah-

⁵³ *Leinberg*: Handlingar I. ss. 275—276.

⁵⁴ *Akiander*: Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift I. ss. 150—151. *Neovius*: Special-katalog öfver domkapitels arkivet i Borgå IV. s. 58.

⁵⁵ *Akiander*: Skolverket s. 324, s. 327; *Lagus*: mt. s. 185.

⁵⁶ *Alopaeus*: mt. ss. 68—69.

⁵⁷ *Alopaeus*: mt. s. 268; *Koskull*: Finlands rättsväsen under stora ofreden s. 79.

den papin virkaansa.⁵⁸ Hän kuoli kuitenkin jo parin vuoden kuluttua.⁵⁹

Lehtori Alopaeuksen nimitti Viipurin kirkkoherraksi kaupungin ylikomendantti Grigori Tšernyšev, joka Viipurin linnanpäällikön ominaisuudessa oli Itä-Suomen korkein hallinnollinenkin virkamies. Vuonna 1714 Alopaeus sai Riian konsistorilta laajennetut valtuudet, joiden nojalla hän saattoi kuulustella ja vihkiä pappeja. Piispaahan Itä-Suomessa ei tällöin ollut ja juuri Alopaeuksella oli kokemusta sikäli, että hän oli aikaisemmin ollut konsistorin jäsen. Isonvihan aikana hänen tiedetään huolehtineen eräistä Hämeenkin seurakunnista. Maunu Alopaeus kuoli hänkin kuitenkin pian, jo vuonna 1716.⁶⁰

Miehitysviranomaisten määräyksestä sai myös lehtori Bruzelius Viipurissa olonsa aikana suorittaakseen kirkollishallinnon alaan kuuluvia tehtäviä. Hän joutui järjestämään eräänlaisen Itä-Suomen konsistorin. Sen puheenjohtajan ominaisuudessa hän vihki pappejakin, mutta piispa Gezelius selitti myöhemmin nämä hänen toimenpiteensä mitättömiksi; sittemmin piispa itse vihki useimmat heistä uudelleen.⁶¹ — Kuten edellä on kerrottu, pääsi Bruzelius kuitenkin pakenemaan Viipurista, viimeistään vuonna 1711, jolloin piispa Lund vihki hänetkin uudelleen papiksi. Hänenkin vihkimisensä oli nimittäin sekin sikäli laiton, että se oli tapahtunut Viipurissa venäläisvalloituksen aikana ja sen oli suorittanut hänen virkaveljensä lehtori Martinius. Tämäkään toimenpide ei näin olleen saanut hyväksymistä Suomen kirkon johdon taholta.⁶²

Ainoa Viipurin koulujen opettaja, jonka vaiheista isonvihan aikana ei ole varmoja tietoja, oli triviaalikoulun apolo-

⁵⁸ *Alopaeus*: mt. s. 268.

⁵⁹ *Akiander*: Skolverket s. 318.

⁶⁰ *Koskull*: mt. s. 69; *Lagus*: mt. I s. 275.

⁶¹ *Tengström*: Gezelii den ungres minne s. 189.

⁶² *Akiander*: Skolverket s. 324.

gista Jaakko Dahlman. Todennäköisesti hänkin kuitenkin eli pakolaisopettajien joukossa, sillä hän sai määräyksen hoitaa Uudenkirkon seurakunnan papinvirkkaa sodan päätyttyä.⁶³

Viipuriin jääneet koulujen opettajat sijoitettiin näin ollen molemmat heille varsin edullisiin virkoihin. Mikäli juuri oman edun tavoittelu olikin sanellut heidän menettelynsä, on mahdollista, että he näin toimiessaan ehkä todella valitsivat itselleen helpomman tien kuin heidän pakomatkalle lähteneet virkaveljensä. Lisäksi on ilmeistä, että nämä opettajat samalla myös osaltaan helpottivat venäläisten pyrkiä valloitetun alueen hallinnollisten ja kirkon olojen järjestämiseksi: tämä oli siten heidän panoksensa isonvihan aikaisessa jälleenrakentamistyössä.

Mitä valloitetulla alueella oleviin kahteen lastenkouluun tulee, oli Sortavalan pedagogio toiminnassa luultavasti vuoteen 1710. Koulun opettajan Pietari Pumeliuksen vaiheista sen jälkeen ei ole tietoja.⁶⁴ Tuskin hänellä kuitenkaan oli mahdollisuuksia enää isonvihan aikana toimia opettajana Sortavalassa, sillä venäläiset olivat polttaneet kaupungin, joka ei tästä elpynyt ennen rauhan tuloa.

Käkisalmen pedagogiossa hoiti opetustehtäviä yleensä kaksi opettajaa; toista kutsuttiin rehtoriksi, toista konrehtoriksi tai kollegaksi. Vielä 1700-luvun ensi vuosina tässä koulussa oli kaksi opettajaa, mutta vuonna 1709 oli kollega Sven Dahlman nimitetty Viipurin triviaalikoulun vararehtoriksi. Isonvihan kynnyksellä koulun ainoa opettaja oli rehtori Antti Montan. Hänet venäläiset ottivat vangiksi ja veivät Moskovaan, missä hän kuoli pian, vuonna 1711.⁶⁵

⁶³ *Akiander*: Skolverket s. 329.

⁶⁴ *Akiander*: mt. s. 304.

⁶⁵ *Akiander*: Skolverket s. 269.

2) Järjestelyjä evakko-opettajien suhteen
vuosina 1710—1713.

Viipurin menetyksen johdosta maan itäinen hiippakunta joutui hajaannustilaan. Piispa Lund, joka itse tosin oli Ruotsissa valtiopäivillä, ryhtyi kuitenkin välittömästi tarpeen vaatimiin kirkollishallinnollisiin toimenpiteisiin. Hänen ehdotuksesta perustettiin ylimääräiset konsistorit Porvooseen ja Mikkeliin jo syksyllä 1710.⁶⁶ Piispa Lund palasi Suomeen vasta seuraavana syksynä, mutta silloinkaan hän ei viipynyt täällä kauan, sillä hänet oli nimitetty piispanvirkaan Ruotsissa.

Näin siis Viipurin hiippakunta oli näin epävakaisissa oloissa ilman ylintä johtoa. Ehdotuksia tosin tehtiin uudeksi piispaksi, mutta tämä virka ei ollut näissä oloissa haluttu. Vihollisarmeijan läheneminen poisti nimitysasian sittemmin päiväjärjestyksestä.

Juhana Gezelius nuorempi oli nyt maan ainoa piispa. Maan hallitus määräsi hänet nimenomaisesti huolehtimaan myös Viipurin hiippakunnan asioista. Oli todellakin tarpeen, että »jollakulla arvokkaalla oli ylivalta» näissä olosuhteissa.⁶⁷ — On selvää, että piispan työtaakka kasvoi suunnattomasti. Pakolaispapit ja opettajat kääntyivät kaikki hänen puoleensa valituksineen ja avunpyyntöineen. Gezelius näyttää todella yrittäneen parhaansa järjestääkseen heidän toimeentulonsa. Tehtävä ei ollut helppo, sillä koko maassa tuskin oli pappia tai opettajaa, jolla ei jo muutenkin olisi ollut valittamista sota-ajan räsitusten johdosta. Nyt siis jo ennestään kapeasta leivästä olivi vielä murrettava toisille, Itä-Suomesta paenneille.

Jo vuonna 1711 Gezelius vihki osan pakolaisopettajia papeiksi, nimittäin Bruzeliuksen, Dahlmanin ja Vängin.⁶⁸

⁶⁶ *Tengström*: mt. s. 182.

⁶⁷ *Lindeqvist*: mt. s. 603.

⁶⁸ *Akiander*: *Herdaminne* I. ss. 178—179; *Akiander*: *Skolverket* s. 324; *Lagus*: mt. I. s. 216.

Kaksi opettajista — Bruzeliuksen ja Laurbecchiuksen — hän palkkasi avukseen hoitamaan Turussa Viipurin hiipakunnan asioita.⁶⁹ Porvooseen perustetun ylimääräisen konsistorin jäseniksi kutsuttiin lehtorit Brumerus ja Vång.⁷⁰ Viimeksi mainittu tosin siirtyi varsin pian Helsingin triviaalikoulun rehtoriksi, sillä tämän viran haltija oli kuollut vuonna 1710 maassa raivonneeseen ruttoon.⁷¹

Oli luonnollista, että pakolaisopettajat pyrkivät hyvätuloisiin papinvirkoihin jo siitäkin syystä, ettei ollut mahdollista järjestää heille kaikille käden käänteessä paikkoja opettajiksi. Mutta myös vakinaisessa toimessa olevat opettajat pyysivät papinvirkoja, ehkä pienentyneiden tulojensa vuoksi tai yksinkertaisesti siitä syystä, että papin toimi, paremmin palkattu kun oli, ylipäänsä oli useimpien opettajien tavoitteena, kuten aikaisemmin on mainittu. On selvää, ettei Gezelius voinut toteuttaa jokaista näistä toivomuksista. Ensi sijassa hän pyrkiin järjestämään paikat pakolaispapeille ja -opettajille; vakinaista opettajanvirkaa hoitavat saivat nyt odottaa. Tämä käy ilmi mm. siitä kirjeestä, jonka piispa Gezelius vuonna 1712 lähetti Helsinkiin rovasti Serlachiukselle. Siinä hän ilmoitti, ettei hän voinut luvata Padasjoen kappalaisen virkaa Helsingin triviaalikoulun opettajalle, koska ensin on järjestettävä pakolaispappien toimeentulo.⁷²

Viipurin koulujen opettajista ainakin lehtori Martinius sai papinviran; vuonna 1711 hänet nimitettiin Hauhon seurakunnan kirkkoherraksi. Martinius olikin taloudellisesti hyvin säällittävässä asemassa, sillä hän oli menettänyt kaiken omaisuutensa viholliselle.⁷³ Hänen apunaan Hauholla

⁶⁹ *Neovius*: mt. IV. s. 27.

⁷⁰ *Lagus*: mt. I s. 251; *Neovius*: mt. IV. s. 26.

⁷¹ *Akiander*: Skolverket s. 241.

⁷² *Neovius*: mt. IV. s. 14.

⁷³ *Akiander*: Herdaminne I ss. 150—151; *Alopaeus*: mt. ss. 289—302.

oli aluksi triviaalikoulun kollega Enberg, joka myöhemmin hoiti papin tehtäviä Sysmässä.⁷⁴

Ei ollut kuitenkaan mahdollista järjestää kaikille pakolaisopettajillekaan heidän pyytämäänsä virkoja. Niinpä kun Viipurin triviaalikoulun vararehtori Sven Dahlman anoi papinvirkaa Laukaan seurakuntaan, hän sai Gezeliukselta ilmoituksen, että toinen henkilö oli jo siihen ehdolla. Kun Dahlman ei näin saanut järjestetyksi toimeentuloaan kotimaassa, hän katsoi parhaaksi lähteä Ruotsiin. Kun myös lehtori Laurbecchius sai tietää, ettei kummassakaan hiipakunnassa ollut haettavana sopivaa virkaa, matkusti hänkin Ruotsiin parempien työtilaisuuksien toivossa.⁷⁵ Samassa tarkoituksessa lähti Suomesta jo tässä vaiheessa myös lehtori Bruzelius.⁷⁶

Kymmenestä Viipurin koulujen opettajasta, jotka pääsivät pakenemaan kaupungista, on edellä kerrottu niiden vaiheista, joille toimeentulon tiedetään järjestyneen tavalla tai toisella. On hyvin luultavaa, ettei jokaiselle pakolaisopettajalle voitu järjestää edes tyydyttävää ansiomahdollisuutta. Pahimman hädän lieventämiseksi ryhdyttiin maassa yleiseen vapaaehtoiseen varojen keruuseen pakolaispapeille ja -opettajille. Näin kerätyistä varoista tiedetään ainakin lehtorien Bruzeliuksen, Laurbecchiuksen ja Vångin sekä konrehtori Dahlmanin saaneen apua.⁷⁷

Tässä yhteydessä korostettakoon vielä, että maan koko opettajakunta, muutkin kuin evakko-opettajat olivat suurissa vaikeuksissa palkkatulojensa vähenemisen johdosta. Usein jäivät ainoaksi tulolähteeksi teinirahat, joiden keruu sekin oli yhä vaikeutunut, kuten aikaisemmin on mainittu. Piispa Gezelius kehoitti kuitenkin jatkamaan teinivieron keruuta ja jakamaan varat puutetta kärsiville opetta-

⁷⁴ *Neovius*: mt. IV. s. 19, s. 22.

⁷⁵ *Neovius*: mt. IV. ss. 15—16, ss. 27—28.

⁷⁶ *Neovius*: mt. IV. s. 34

⁷⁷ *Neovius*: mt. IV. s. 23, s. 29, s. 34.

jille.⁷⁸ Vuonna 1712 saivatkin teinirahoja kaikki Viipurin lukion pakolaisopettajat lukuun ottamatta Martiniusta, jolla oli hyvätuloinen papinvirka Hauholla. Triviaalikoulun opettajat saivat myös osansa näistä varoista, kaikki muut paitsi rehtori Sylvius.⁷⁹

C. Ruotsiin paenneet opettajat.

Kun venäläisjoukot vuonna 1713 ryhtyivät sotatoimiin valloittaakseen koko Suomen, oli täällä varsin vähän puolustusvoimia, sillä suurin osa niistä oli jo vuosikymmenen taistellut kotimaan rajojen ulkopuolella kuninkaansa Kaarle XII:n riveissä. Näin Suomea puolustavat sotajoukot eivät kyenneet tarjoamaan riittävää vastustusta vihollisarmeijalle. Tällöin sai yleinen pakokauhu maassa vallan. Samoin kuin Suomen korkein virkamiehistö ja yleensä säätyläiset myös kirkon johtohenkilöt ja ylin papisto pakenivat Ruotsiin. Piispa Gezelius lähti Turusta kesäkuun alussa ja heinäkuussa pakenivat konsistorin jäsenet. Turun suomalaisen seurakunnan kirkkoherra Juhani Münster esiintyi tässä vaiheessa piispan sijaisena. Tällöin hän Ahvenanmaalta käsin lähetti heinäkuussa 1713 papeille osoitetun kiertokirjeen, jossa hän korosti piispa Gezeliuksen tahdon olevan, että papit jäisivät seurakuntiinsa. Tämä oli kuitenkin vastoin Ruotsin hallituksen ohjeita, sillä valtaneuvosto oli antanut papeille luvan paeta sillä ehdolla, että kuhunkin seurakuntaan jäisi ainakin yksi pappi.⁸⁰

Toisin oli muiden virkamiesten suhteen. Kuninkaan nimenomainen tahto oli, että vihollisen tieltä oli väistytävä pakenemalla Ruotsiin. Pako oli siis täysin laillinen, vieläpä enemmänkin: se oli virkamiehen lojaalin kuuliaisuuden osoi-

⁷⁸ *Simolin*: Urkunder rörande det äldre Wiborgska stiftet ss. 151—152.

⁷⁹ *Neovius*: mt. IV. s. 15.

⁸⁰ *Tengström*: mt. s. 165.

tus. Itsevaltiaan kuninkaan sana oli nimittäin lain, ei toivomuksen luontoinen. Sitä paitsi ajan käsitys oli, että virkamiehet olivat lähinnä kuninkaan — ei kansan — palveluksessa.

Näin siis suuri osa Suomen sivistyneistöä pakeni Ruotsiin, mukana paljon pappeja ja opettajia. Niinpä Turun katedraalikoulun seitsemästä opettajasta pakenivat kaikki muut paitsi koulun rehtori.⁸¹ Myös kaikki Viipurista paenneet lukion lehtorit lähtivät pakomatalle Ruotsiin.⁸² Edelleen olivat pakolaisten joukossa Helsingin, Oulun, Porin, Vaasan ja Viipurin triviaalikoulujen rehtorit ja vararehtorit.⁸³ Myös Hämeenlinnan triviaalikoulun rehtori lähti hänkin pakomatalle vuonna 1713, mutta hän palasi takaisin jo samana vuonna. Pakomatallaan hän oli joutunut venäläisten ryöstämäksi. Hämeenlinnassa hän toimi isonvihan aikana asukkaiden arvossa pitämänä kirkkoherrana.⁸⁴

Triviaalikoulujen alempien opettajien, kollegojen ja apologistojen olinpaikasta isonvihan murrosvuosina on säilynyt niin vähän tietoja, että niiden perusteella tuskin uskalttaa tehdä päätelmiä. Suomen triviaalikoulujen seitsemästätoista kollegasta ja apologistasta on tunnettu ainoastaan seitsemän opettajan kannanotto pakoon nähden. Heistäkin vain kahden — toisen Porista, toisen Oulusta — tiedetään paenneen Ruotsiin.⁸⁵ Muut viisi jäivät kotimaahan; nämä olivat kollega ja apologista Hämeenlinnan ja Porin kouluista sekä Oulun triviaalikoulun toinen kollega.⁸⁶

⁸¹ *Leinberg*: Skolstaten s. 274, s. 278, s. 282, s. 286, s. 289, s. 293, s. 300. — Kahdeksas katedraalikoulun opettaja, kolmas kollega maisteri Justander oli v. 1713 nimitetty Lempäälän kirkkoherraksi. *Leinberg*: mt. s. 297.

⁸² *Akiander*: Skolverket ss. 319—324.

⁸³ *Akiander*: mt. s. 241; *Cederberg*: Historiallisia Kokoelmia II., s. 74; *Lagus*: mt. I. s. 185, s. 216; *Leinberg*: mt. s. 3, s. 172, s. 174, ss. 213—214, s. 274.

⁸⁴ *Lindeqvist*: Hämeenlinnan kaupungin historia II s. 250.

⁸⁵ *Leinberg*: Skolstaten s. 9, s. 179.

⁸⁶ *Halila*: Oulun kaupungin historia II. s. 584; *Lagus*: mt. I. s. 273; *Leinberg*: mt. s. 12, s. 15, s. 145.

Pedagogioiden opettajista suurin osa näyttää jääneen kotimaahan. Suomen kahdestakymmenestä lastenkoulun opettajasta — tähän aikaan sattui kussakin pedagogiossa olemaan vain yksi opettaja — kuuden tiedetään varmasti olle- kelleen Ruotsissa isonvihan aikana. He olivat Kokkolan, Kristiinankaupungin, Naantalın, Pietarsaaren Sundin sekä Tammisaaren lastenkoulujen opettajat.⁸⁷ Nämä pedagogiot sijaitsivat kaikki rannikolla, joten pakomatka sieltä käsin oli ehkä helpommin järjestettävissä kuin sisä- maan kouluista. Sen sijaan Haminan, Kemiön, Lohjan, Por- voon, Raahan, Rauman, Savonlinnan, Uudenkaarlepyyn, Uudenkaupungin sekä Tornion lastenkoulujen opettajat to- dennäköisesti jäivät kotiseuduilleen.⁸⁸ Heidän menettelyynsä vaikutti ilmeisesti osaltaan myös se seikka, että useat peda- gogit olivat samalla hoitaneet kappalaisen tehtäviä. Usein juuri kappalaisen oli jätävä seurakuntansa ainoaksi sielun- paimeneksi.

Mitä muihin pedagogeihin tulee, on tiedossa, että Kajaa- nin lastenkoulun opettaja kuoli vuonna 1713 kirkon palossa saamiinsa vammoihin.⁸⁹ Aikaisemmin on lisäksi kerrottu, et- tä Käkisalmen koulun opettaja kuoli venäläisten vankeudes- sa. Näin ollen kahden lastenkoulun opettajan, Lappeenran- nan ja Sortavalan pedagogien olinpaikka isonvihan aikana jää arvailujen varaan.

Edellä selostetun nojalla voi todeta, että Suomesta pakeni isonvihan alkaessa Ruotsiin vähintään 28 opettajaa. Tämä luku on kuitenkin todennäköisesti liian alhainen. Varsinkin kollegoihin nähden on luultavaa, että heitä pakeni useampia

⁸⁷ *Kristinestads historia* s. 324; *Leinberg: Skolstaten* s. 41, s. 63, ss. 113—114, ss. 371—372; *Nikander: Kokkolan kaupungin historia II* s. 282.

⁸⁸ *Akiander: Skolverket* s. 219; *Hartman: Borgå stads his- toria II* s. 310; *Leinberg: mt.* s. 35, s. 82, s. 93, s. 99, s. 107, s. 166; *Neovius: mt. I* s. 53; *Saarenheimo: mt. I* s. 340; *Uusi sukukirja I* s. 400.

⁸⁹ *Leinberg: vmt.* s. 72.

kuin kaksi. Joka tapauksessa ainakin puolet opettajista lähti vihollista pakoon Suomesta; opettajien lukumäärä vuonna 1713 oli nimittäin 59.⁹⁰ Todettakoon edelleen, että kaksi kolmasosaa näistä pakolaisopettajista oli ylempien koulujen opettajia. Tämä onkin ymmärrettävää, kun ottaa huomioon, että lähtö pakomatkalle Ruotsiin asti kysyi varoja, varsinkin kun koko perhe otettiin mukaan. Kollegat ja apologistat, joita suurin osa Suomeen jääneistä kahdestakymmenestä opettajasta oli, olivat vastaavasti myös heikosti palkattuja.

Jos Ruotsiin jääneet virkamiehet ja opettajat olivat uskoneet toimeentulon siellä järjestyvän helposti, ehkä pareminkin kuin vihollisen valtaamassa kotimaassa, kokivat monet tässä suhteessa katkeran pettymyksen. Ruotsin asukkaat itsekin olivat joutuneet tinkimään elintasostaan sodan vuoksi ja kun pakolaisten lukumäärä kasvoi jatkuvasti, merkitsi se heille yhä uusia kieltäymyksiä. Ei siis ole ihmeellistä, että ruotsalaiset usein suhtautuivatkin suomalaispakolaisiin hyvin karsaasti. Näin varsinkin siellä, missä pakolaisia oli runsaasti. Niinpä yksin Länsipohjassa heitä oli lokakuussa 1714 n. 8000 pakolaista. Suuri joukko pakolaisia oli edelleen meritse saapunut Tukholmaan, jonka porvarit eivät ottaneet heitä suinkaan suopeasti vastaan. Vähitellen heidän olikin hajaannuttava muuallekin Ruotsiin parempia elinehtoja etsimään, sillä Länsipohja oli köyhä maakunta ja Tukholma puolestaan liian kallis kaupunki pakolaisten asuinpaikaksi.

Useimipen toimeentulo olikin hyvin niukka. Tosin pakolaisista huolehti erityinen komissio jo vuodesta 1712 lähtien. Sen toimesta jaettiin avustuksia kahdesti vuodessa, joskus useamminkin. Mutta nämä samoin kuin kirkossa kootut

⁹⁰ Turun katedraaliskoulussa 7, Viipurin lukiossa 6 — lehtori Vång laskettu Helsingin triviaaliskoulun yhteydessä —, triviaaliskouluissa 28 ja pedagogioissa 18 opettajaa. Ainoassakaan pedagogiossa ei nyt ollut kahta opettajaa. Sitä paitsi Kajaanin ja Käkösalmen koulujen opettajat olivat kuolleet, kuten on mainittu.

kolehdit, uhrilahjat olivat ilmeisesti riittämättömiä tuon suuren pakolaisjoukon tarpeisiin.

Myös pakolaispappien ja -opettajien toimeentulo yritettiin järjestää. Heillekin jaettiin avustuksia, mutta ennen kaikkea heidät pyrittiin mahdollisuuksien mukaan ottamaan huomioon virkoja täytettäessä. — Seuraavassa luettelossa mainitaan kaikki Ruotsiin paenneet opettajat. Siinä on myös merkinnät heidän pakolaisvuosien aikana saamistaan avustuksista, palkasta sekä Ruotsissa tapahtuneista virkanimityksistä. Koska tämäkin luettelo perustuu lähdeaineiston niukkoihin mainintoihin, on se hyvin vajavainen. Tarkoituksena onkin ollut näin koota yhteen nekin vähäiset tiedot, joita tässä käytetystä lähde- ja kirjallisuusaineistosta on löytynyt.

Viipurin lukio:

Lehtori Ericus Brumerus	Sai vv. 1713—1714 avustusta pakolaiskomissiolta; oleskeli v. 1714 Örebrossa; työskenteli Gezeliuksen apuna nimitettiin Björkön kirkkoherraksi v. 1718. ⁹¹
Lehtori Nils Bruzelius	Nimitettiin papinvirkaan Lundin hiippakuntaan v. 1712. ⁹²
Lehtori Kaarle Laurbecchius	Nimitettiin Linköpingin lukion lehtoriksi. ⁹³
Lehtori (Kirkkoh.) Matthias Martinius	Ainoa Viipurin hiippakunnan edustaja valtiopäivillä v. 1719. ⁹⁴

Turun katedraalikoulu:

Vararehtori Gabriel Hartman	Sai v. 1714 avustusta pakolaiskomissiolta. ⁹⁵
Lehtori	Oleskeli aluksi Arbogassa; nimitettiin v.

⁹¹ Brenner: Förteckning över flyktingar i Sverige från Finland och Östersjöprovinserna åren 1712—1714 s. 85. *Lagus*: mt. I. s. 251; *Neovius*: mt. IV. s. 56.

⁹² Akiander: Skolverket s. 324.

⁹³ Alopaeus: mt. ss. 371—372.

⁹⁴ Cederberg: Suomen aatelittomien säätyjen edustajat valtiopäivillä 1719 ja 1720. HA. XXXII: 10. s. 4.

⁹⁵ Brenner: mt. s. 99.

Antti Degerman	1716 Vesteråsin koulun rehtoriksi. ⁹⁶
Kollehtori	Koska jäi rauhan tultuakin Ruotsiin, oli ilmeisesti saanut toimeentulonsa järjestyseen. ⁹⁷
Niilo Hahn	
1. kollega	Toimi opetustehtävissä, myös yksityisopettajana. ⁹⁸
Juhana Carpelius	
2. kollega	Sai v. 1714 avustusta pakolaiskomissiolta; vuodesta 1716 Köpingin koulun kollega. ⁹⁹
Jaakko Hartman	
Apologista	Sai v. 1714 avustusta pakolaiskomissiolta. ¹⁰⁰
Juhana Wrang	

Oulun triviaalikoulu:

Rehtori	
Simo Forström	
Vararehtori	Nimitettiin Säbyn kirkkoherraksi. ¹⁰¹
Eerik Asplund	
2. kollega	Vihittiin papiksi Tukholmassa v. 1719. ¹⁰²
Juhana Bergius	

Porin triviaalikoulu:

Rehtori	Sai v. 1714 avustusta pakolaiskomissiolta; eli suuressa puutteessa; sai v. 1717 rehtorinpalkkansa. ¹⁰³
Juhana Salmenius	
Vararehtori	Toimi opettajana Köpingin kaupunkikoulussa. ¹⁰⁴
Juhana Hartman	
1. kollega	Sai v. 1717 puolet palkastaan. ¹⁰⁵
Klaus Renner	

Vaasan triviaalikoulu:

Rehtori	Kieltäytyessään tarjotusta Helgumin seurakunnan papinvirasta pyysi virkaa muualta sekä anoi samalla avustusta. ¹⁰⁶
Antti Kiemmer	

⁹⁶ *Leinberg*: Skolstaten s. 275.

⁹⁷ *Leinberg*: Skolstaten s. 286.

⁹⁸ *Hastig*: mt. s. 68.

⁹⁹ *Brenner*: mt. s. 99; *Leinberg*: mt. s. 293.

¹⁰⁰ *Brenner*: mt. s. 128.

¹⁰¹ *Lagus*: mt. I. s. 314.

¹⁰² *Uusi sukukirja II*. ss. 82—83.

¹⁰³ *Brenner*: mt. s. 118; *Lähteenoja*: Rauman kaupungin historia II. s. 296.

¹⁰⁴ *Leinberg*: Skolstaten s. 282.

¹⁰⁵ *Lähteenoja*: mt. II. ss. 294—296.

¹⁰⁶ *Cederberg*: Historiallisia Kokoelmia II. s. 70, s. 74.

Vararehtori Oleskeli Falunissa vv. 1714—1719.¹⁰⁷
Jaakko Vijkar

Helsingin triviaalikoulu:

Rehtori Toimi pappina Tukholmassa.¹⁰⁸
Juhana Vång
Vararehtori Hoiti sijaisena Helsgumin seurakunnan
Kristoffer Herkepaeus kappalaisen virkaa.¹⁰⁹

Viipurin triviaalikoulu:

Rehtori Nimitettiin Myresjön kirkkoherraksi v.
Nils Sylvius 1713.¹¹⁰
Vararehtori
Sven Dahlman

Kokkolan pedagogio:

Heikki Röring

*Kristiinankaupungin
pedagogio:*

Antti Aspegren Sai v. 1714 avustusta pakolaiskomissioi-
ta.¹¹¹

Naantalın pedagogio:

Jaakko Gadolin Toimi Strengnäsissä.¹¹²

Pietarsaaren pedagogio:

Benedictus Cederberg Nimitettiin kirkkoherraksi v. 1715.¹¹³

Sundin pedagogio:

Jaakko Favorin¹¹⁴

Tammisaaren pedagogio:

Jaakko Sevonius

¹⁰⁷ *Leinberg*: mt. ss. 213—214.

¹⁰⁸ *Akiander*: Herdaminne I. s. 179.

¹⁰⁹ *Cederberg*: mt. II. s. 70, s. 74.

¹¹⁰ *Lagus*: mt. I. s. 185.

¹¹¹ *Brenner*: mt. s. 80.

¹¹² *Leinberg*: Skolstaten ss. 113—114.

¹¹³ *Leinberg*: mt. s. 63.

¹¹⁴ Pakolaiskomission avustusluettelossa mainitaan Ahvenan-
maan pedagogina Juhana Lilljevahn, joka oli paennut vihollista
vaimonsa ja viiden pienen lapsen kanssa. *Brenner*: mt. s. 107. —
Lilljevahn oli Favorinin edeltäjä vuoteen 1694, jolloin hän tuli
mielenvikaiseksi. *Leinberg*: mt. s. 371.

Edellisen luettelon tietojen mukaan näyttää vain vajaa puolet (kolmetoista) pakolaisopettajista saaneen työtä Ruotissa. Viisi heistä oli opettajan tehtävissä, useimmat hoitivat papinvirkkaa; heitä oli kahdeksan. Pakolaisvuosien aikana annettiin kuitenkin muutamille opettajille jo etukäteen vakuutus viran saannista kotimaassa rauhan tultua. Niinpä Porin triviaalikoulun vararehtori Juhana Hartman sai jo vuonna 1717 Tukholmassa olevan Turun konsistorin taholta lupauksen lehtorinviran järjestymisestä Turun katedraalikoulusta.¹¹⁵ Viimeksi mainitun koulun konrehtori Gabriel Hartman nimitettiin Inkoon kirkkoherraksi jo vuonna 1719.¹¹⁶

Hartaasti odotettiin sodan päättymistä ja sen suomaa mahdollisuutta palata takaisin kotimaahan. Kaikki eivät jaksaneet odottaa edes rauhan solmimista, vaan monet kotikävän painamat pakolaiset palasivat vähitellen kotiseuduilleen. Opettajista tiedetään ainakin Kokkolan pedagogin aikaisin kotiutuneen pakomatkaltaan.¹¹⁷

IV. OPETTAJAT SUOMESSA ISONVIHAN MURROSVUOSINA

Johtava sivistyneistö oli siis paennut Suomesta aikana, jolloin sitä olisi kipeästi tarvittu kotimaassa. Useita pappeja tosin oli jäänyt tehtäviään hoitamaan, niin että seurakunnallinen toiminta saattoi keskeytyksettä jatkua vaatimattomissa puitteissa näinä koettelemusten vuosinakin; näin aikakin Varsinais-Suomessa.¹¹⁸ Koulujen toiminta sen sijaan keskeytyi tyystin vihollisen vallattua Suomen. Tosin kaikki opettajat eivät olleet lähteneet pakomatkalle, mutta on ymmärret-

¹¹⁵ *Leinberg*: Skolstaten s. 282.

¹¹⁶ *Leinberg*: vmt. s. 278.

¹¹⁷ *Mickwitz* ja *Möller*: Kokkolan kaupungin historia I. s. 282.

¹¹⁸ *Juva*: Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600—1808) ss. 137—138.

tävää, että säännöllinen koulutyö ei käynyt päinsä sodan melskeissä. Mutta kun järjestys maassa vähitellen palautui, olivat kotimaahan jääneet opettajat, runsas kolmannes koko opettajakunnasta käytettävissä, kun suunniteltiin koulutyön aloittamista isonvihan aikana.

Vuodet 1714—1717 ovat isonvihan historiassa pahinta sekasorron aikaa. Tämä koskee myös maan hallintoa, joka tällöin oli sotilasviranomaisten käsissä. Mutta vuonna 1717 Suomen miehityshallinnossa tapahtui muutos: siviili- ja sotilashallinto erotettiin toisistaan. Kenraalikuvernööri, kreivi Douglas määrättiin siviilihallinnon johtajaksi. Siinä ominaisuudessa hän ryhtyi heti tarmokkaksiin toimenpiteisiin myös oikeuslaitoksen ja kirkollisen elämän elvyttämiseksi. Täten alkoi se isonvihan aikainen jälleenrakennustyö, joka näitä koettelemusten aikoja kuvattaessa usein jää taka-alalle. Kouluolojen elpyminen on osa siitä.

Kirkollisen hallinnon järjestämiseksi Douglas asetti Turkuun väliaikaisen konsistorin, jonka esimieheksi pyydettiin Someron kirkkoherra Jaakko Ritz. Tämä ryhtyi ripeästi luomaan järjestystä Suomen seurakuntaelämään. Näissä puitteissa saattoivat opinahjotkin vähitellen avata ovensa. Turun yliopisto tosin ei ollut toiminnassa, koska kaikki professorit olivat paenneet. Koulujen suhteen sen sijaan tulevaisuus tässä kohdin näytti valoisammalta, kuten edellä on todettu.

Jo vuonna 1716 alkoi toimintansa Turun katedraalikoulu, tosin tilapäisin opettajavoimin. Vakinaiset opettajat olivat kaikki paenneet lukuunottamatta koulun rehtoria Juhana Zidbäckii. Hän ei kuitenkaan halunnut nähtävästi näissä olosuhteissa enää hoitaa rehtorinvirkaa; vuonna 1717 hän saikin nimityksen Tammelan kirkkoherraksi.¹¹⁹ Kukaan oppilaitoksen entisistä opettajista ei siis ollut mukana koulutyössä isonvihan vuosina.

Katedraalikoulun rehtorina toimi Mikael Wahrenberg,

---

¹¹⁹ *Leinberg: Skolstaten s. 274.*

jonka Ritz oli vihkinyt papiksi.¹²⁰ Väliaikainen konsistori ei kuitenkaan ollut tyytyväinen häneen.¹²¹ Jo vuonna 1718 se tarjosi tätä virkaa Hämeenlinnan triviaalikoulun rehtorille, joka hänkin kieltäytyi ottamasta sitä vastaan.¹²² Parin vuoden kuluttua vihdoin Wahrenbergin seuraajaksi nimitettiin Håkan Lundbeck, hänkin Ritzin papiksi vihkimä mies. Ennen rehtoriksi valitsemista hän oli jo toiminut katedraalikoulun opettajana vuodesta 1717. Mutta kauan ei hänkään saanut rehtorinvirkaa hoitaa, vain puolisentoista vuotta. Syksyllä 1721 — rauhan solmimisen jälkeen — tähän toimeen määrättiin jälleen uusi viranhaltija, maisteri Juhana Hartman. Hänhän oli jo Ruotsissa ollessaan saanut lupauksen viran järjestymisestä, kuten aikaisemmin on mainittu. Marraskuussa 1721 hän ryhtyi toimeensa, hänkin vielä koulun väliaikaisena rehtorina.¹²³

Koulun muina opettajina mainitaan maisteri Taneli Chytraeus ja Johan Ulsing sekä Juhana Timmenius vuodesta 1720, jotka kaksi viimeksi mainittua vasta myöhemmin vihittiin papeiksi.¹²⁴ — Apologistanvirkaa hoiti ensin muuan Jaakko Cerenius ja hänen jälkeensä Kaarle Melartopaeus, nuorukainen, joka vielä ei ollut edes ylioppilas.¹²⁵

Opetustyö Turun katedraalikoulussa suoritettiin siis isonvihan aikana ilmeisen heikoin opettajavoimin. Siitä huolimatta saatettiin koulun oppimäärän suorittaneet oppilaat vihkiä papeiksi väliaikaisen tuomiokapitulin määräyksestä. Kirkollisten olojen ylimpänä hallintoelimenä konsistori nimittäin valvoi koulun toimintaa ja opetusta. Osa oppilaista lähti kuitenkin jatkamaan opintojaan Ruotsiin, mihin heillä oli miehitysviranomaisten nimenomainen lupa.¹²⁶ Tässä vihollisen taholta osoitettiin siis varsin suurta joustavuutta.

¹²⁰ *Leinberg*: Skolstaten s. 274.

¹²¹ *Lindeqvist*: Isonvihan aika Suomessa s. 623.

¹²² *Lindeqvist*: Hämeenlinnan kaupungin historia II. s. 250.

¹²³ *Leinberg*: mt. s. 274.

¹²⁴ *Leinberg*: mt. s. 278, s. 293.

¹²⁵ *Leinberg*: Skolstaten s. 300.

¹²⁶ *Tengström*: mt. s. 196.

Mitä maamme triviaalikouluihin tulee, näyttää niistä kolmen toiminta päässeen alkamaan jo isonvihan aikana. Ne olivat Vaasan, Porin ja Oulun triviaalikoulut. — Vaasan koulu oli Ilmajoen pitäjän rovastin Bartholdus Vhaelin valvonnan alainen, sillä hänet oli väliaikainen konsistori nimittänyt koko Pohjanmaan rovastiksi. Hänen tiedetään kehoittaneen asukkaita lähettämään Vaasan kouluun hyvälahjaisia poikia.¹²⁷ Yksityiskohtaisempia ja vakuuttavampia tietoja koulun toiminnasta ei olekaan. Tuskinpa Vhael olisi kuitenkaan mainittua kehoitusta antanut, ellei Vaasan koulu olisi ollut toiminnassa.

Porin triviaalikoulu, joka kaupungin palon johdosta oli jo ennen sotaa sijoitettu Raumalle, alkoi toimintansa vuonna 1717. Koulun rehtorina oli ylioppilas Mikael Polviander¹²⁸ ja vararehtorina Rauman raastuvanoikeuden notaari, ylioppilas Eerik Friden. Hän toimi samalla myös koulun ylempänä kollegana.¹²⁹ Alempänä kollegana oli Simon Helin, jonka tiedetään hoitaneen tätä virkaa huolimattomasti.¹³⁰ Koulun apologistana oli ylioppilas Mikael Höckert, jonka rovasti Ritz oli tähän tehtävään määrännyt.¹³¹

Myös Oulun triviaalikoulu näyttää olleen toiminnassa ainakin ajoittain. Koulun ylempänä kollegana mainitaan viran entinen haltija Yrjö Rajalin. Nyt hänen työtaakkansa oli suuresti kasvanut, sillä hän hoiti tarmokkaasti myös seurakunnan tehtäviä, sillä Oulunkin kirkkoherra oli pakomatalla Ruotsissa. Rajalin tulikin kuuluisaksi työteliäisyydestään ja rohkeudestaan; oululaiset antoivat siitä »koulupapilleen» kiitollisen tunnustuksen.¹³² Koulun alemman kolle-

¹²⁷ *Lindeqvist*: Isonvihan aika Suomessa s. 624.

¹²⁸ Polvianderin samanniminen veli maisteri Mikael Polviander toimi isonvihan aikana Porissa saarnaajana. *Lagus*: mt. I. ss. 248—249; *Uusi Sukukirja I*. s. 400.

¹²⁹ *Leinberg*: Skolstaten s. 3, ss. 6—7; *Lähteenoja*: mt. II. s. 294.

¹³⁰ *Lagus*: mt. I. s. 304; *Leinberg*: mt. s. 12.

¹³¹ *Leinberg*: mt. s. 15.

¹³² *Halila*: Oulun kaupungin historia II. s. 584.

gan virkaa hoiti Gabriel Westen, joka kuitenkin myöhemmin isonvihan aikana ammuttiin. Apologistana toimi Samuli Keckman.¹³³

Kun Hämeenlinnan triviaalikoulua ei tuomiorovasti Ritzin ponnisteluista huolimatta saatu käyntiin eikä Vanajan kirkkoherrakaan pitänyt yleisen köyhyyden vuoksi mahdollisena koulun sijoittamista pappilaansa, suostui Janakkalan seurakunnan kirkkoherra Aksel Pacchalenius siihen, että koulu saattoi aloittaa toimintansa hänen pappilansa suojissa. Opettajaksi saatiin seurakunnan kappalainen Yrjö Pontanus. Koulun oppimäärä vaati kaksi, kolme vuotta ja saatettiin sen suorittanut vihkiä papiksi. Näin ollen Janakkalankin koulu itse asiassa oli vaatimaton triviaalikoulu, vaikka opetustehävien hoito oli järjestetty pedagogion tapaan.

Myös muutamia pedagogioista oli toiminnassa isonvihan aikana. Niinpä Tammisaaren lastenkoulu avasi ovensa vuonna 1719 siitä huolimatta, että koulun vakinainen opettaja oli pakolaisena Ruotsissa. Nyt huolehti opetuksesta Abraham Palander, Pohjan seurakunnan pappi. Koska Tammisaaressa ei näihin aikoihin ollut muita pappeja, oli hänen toimittava myös kaupunkilaisten ainoana sielunhoitajana. Lisäksi Palander oli kreivi Douglasin »hovisaarnaaja». Todennäköisesti hän ei näissä olosuhteissa ennättänyt säännöllisesti hoitaa pedagogin tehtäviään, mutta joka tapauksessa Tammisaaren koulu hänen ansiostaan oli toiminnassa venäläisvalloituksen aikana.¹³⁵

Uudenkaupungin pedagogi Juhana Winter joutui isonvihan aikana toimimaan kaupungin ylimpänä hallinnollisena virkamiehenä, ilmeisesti maistraatin esimiehenä, koskapa hänellä kerrotaan »olleen käskijävallan kaupungissa».¹³⁶ Samalla hän toimi myös kirkonisäntänä. Näin ollen hän ei

¹³³ *Leinberg*: mt. s. 179, s. 183.

¹³⁴ *Lindeqvist*: Hämeenlinnan kaupungin historia II. ss. 251—252.

¹³⁵ *Takolander*: Ekenäs stads historia I. s. 399.

¹³⁶ *Lindeqvist*: Isonvihan aika Suomessa s. 489.

ehtinyt hoitaa opetustyötään, jota varten hän otti sijaisekseen Tuomas Gananderin, nuorukaisen, joka ei ollut vielä edes ylioppilas. Nähtävästi hän ei ollutkaan sopiva opettajanvirkaan, sillä hän lähti koulusta, ilmeisesti kesken lukukautta. Tällöin konsistori määräsi Winterin jälleen itse hoitamaan virkaansa, minkä hän luultavasti mielellään tekikin, sillä pormestarin tehtävien hoito oli näissä olosuhteissa sangen raskas ja siten vähän toivottu tehtävä.¹³⁷

Myös Tornion pedagogio näyttää olleen toiminnassa. Tornio tosin ei ollut venäläisten hallussa isonvihan aikana, se kuului edelleen Ruotsiin, mutta vihollinen uhkasi näitäkin seutuja toistuvin partioretkin. Erään kerran venäläisjoukon jopa onnistui polttaa osa kaupunkia. — Tornion »koulumestari» maisteri Noraeus toimi pedagogina vuoteen 1716, jolloin hänet nimitettiin kirkkoherraksi. Jo samana vuonna määrättiin Tornioon uusi pedagogi Isak Grape, joka oli koulussa opettajana pari vuotta, kunnes hänkin sai papinviran. Hänen seuraajanaan mainitaan maisteri Abraham Foug, ruotsalaissyntyinen mies, joka hoiti pedagoginvirkaa vv. 1718—1725.¹³⁸ — Lähempiä tietoja koulun toiminnasta ei ole. Kun Tornion lastenkoulun opettaja oli pelkästään »koulumestari», ei kappalainen, ja kun tähän pedagogioon nimitettiin isonvihan aikana uusi opettaja välittömästi edellisen erotua, on kuitenkin luultavaa, että koulu oli toiminnassa.

Porvoossakin aloitti pedagogio koulutyön jo isonvihan aikana. Koulutalo tosin oli palanut vuonna 1708, mutta miehitysviranomaisten taholta määrättiin, että osa kootuista teinirahoista oli käytettävä koulurakennuksen kunnostamiseen, mikä työ venäläisvallan aikana suoritettiinkin. Siten koulu saatiin käyntiin miehitysajan lopulla. Pedagogina toimi todennäköisesti koulun entinen rehtori David Assenius, joka oli jäänyt kotiseudulleen vainovuosien ajaksi.¹³⁹

¹³⁷ *Kaukovalta*: Uudenkaupungin historia I. s. 247; *Leinberg*: Skolstaten ss. 106—107.

¹³⁸ *Leinberg*: Skolstaten s. 166.

¹³⁹ *Hartman*: mt. II. s. 319.

Naantalin lastenkoulun vakinainen opettaja oli paennut Ruotsiin, kuten edellä on todettu. Vuonna 1718 tässä koulussa kuitenkin mainitaan pedagogina Anders Hasselin, jonka kerrotaan laiminlyöneen opetustehtäviään.¹⁴⁰

Itä-Suomessa sijainneet koulut eivät pystyneet lainkaan aloittamaan toimintaansa isonvihan aikana. Tosin sikäläisiä kouluoloja ei yritettykään elvyttää samalla määrätietoisuudella kuin maan länsiosissa, sillä Itä-Suomi oli yhä sotilashallinnon alainen. Ainoa käynnissä oleva koulu oli Viipurin saksalainen koulu, jota kaupungin porvarit ylläpitivät yksityisin varoin. Koulun opettaja Jakob Rampau, jo vanha mies, valitti vuonna 1721, ettei hän ollut saanut palkkaansa kahteentoista vuoteen.¹⁴¹ Näin tämäkin koulu kamppaili suurissa taloudellisissa vaikeuksissa isonvihan aikana siitä huolimatta, että se oli aina ollut viipurilaisten erityisessä suosiossa.

Monet kotimaahan jääneet opettajat eivät vainovuosien aikana kuitenkaan hoitaneet virkaansa koulussa, usein ehkä siitä syystä että koulutyön aloittamiseen ei kaikkialla ollut käytännöllisiä mahdollisuuksia. Niinpä monissa kaupungeissa koulutalot olivat tuhoutuneet tai käytti vihollinen niitä omiin tarkoituksiinsa. Useimmiten kuitenkin opettajat määrättiin muihin tehtäviin, seurakunnan tai hallinnon palvelukseen, jossa heidän työtään kipeästi tarvittiin.

V. LOPPULAUSE.

Suuren Pohjan sodan aika piirtää Suomen kouluhistoriaan synkän lehden. Kaikki henkinen työ ja ponnistelu, koulutyökin vaatii mahdollisimman hyvät ulkonaiset puitteet; se ei menesty sotatorvien soudessa.

Jo ensimmäisestä sotavuodesta alkaen Suomen kansan oli keskitettävä voimansa yksin omaan sotaan varten. Se nieli

¹⁴⁰ *Leinberg*: vmt. s. 114.

¹⁴¹ *Ruuth*: Viipurin kaupungin historia I. s. 688.

suunnattomasti varoja, jotka koottiin kansalta; se vaati myös raskaan ihmisveron: vierailta sotatantereilla kaatui kymmeniä tuhansia työkykyisiä suomalaisia. Opettajien ei tarvinnut lähteä sotaan, siitä velvollisuudesta he olivat vapaat kuten muutkin hengellisen säädyn jäsenet. Tässä suhteessa he siis olivat etuoikeutetussa asemassa. Mutta sitä enemmän sota koetteli heidän taloudellista kestävyyskykyään. Opettajat olivat jo rauhan aikanakin vaikeuksissa, sillä palkat olivat pienemmät kuin muilla saman koulutuksen saaneilla virkamiehillä. Tästä syystä opettajanvirka ei ollut haluttu. Sillä oli merkitystä vain pakollisena ponnahduslautana, parempien tulojen saannin edellytyksenä. Vakuuttavana todistuksena tästä on sanonta vuoden 1724 koulujärjestyksessä: Opettajat on »aikanaan, ainakin seitsemän tai kahdeksan vuoden kulluttua päästettävä ikeestä» ja nimitettävä paremmin palkattuihin papinvirkoihin.

On selvää, että raskaat sotaverot, jatkuvat palkanpidätykset sekä yleensä epäsäännöllisyys palkan saannissa saattoivat opettajat nytkin muita virkamiehiä ahtaammalle. Tosin heidän kuninkaalle ja maan johtaville virkamiehille laatimansa valituskirjeet olivat varmaankin usein liioiteltuja kuten yleensä sellaiset asiakirjat, mutta tämä seikka ei tee tyhjäksi toteamusta, että opettajat olivat taloudellisesti kovemmalla koetuksella kuin muut vastaavat virkamiehet, lähinnä papit. Heidän asemansa kävi vuosi vuodelta yhä kehnommaksi varsinkin tsaari Pietarin joukkojen vallattua Inkerin, Viron ja Liivinmaan sekä osan Itä-Suomea. Tällöin nimittäin lähes parikymmentä sellaista opettajaa menetti työpaikkansa, jotka oli otettava huomioon etuoikeutettuina hakijoina avoinna olevia paikkoja täytettäessä.

1700-luvun toisella vuosikymmenellä vihollinen valloitti koko Suomen. Tällöin opettajakuntakin lopullisesti hajaantui. Suunnilleen puolet heistä pakeni kuninkaan käskyä noudattaen Ruotsiin. Suomeen jäi ainakin kaksikymmentä opet-

jaa, noin kolmannes maan koko opettajakunnasta, suurin osa heistä alemmista kouluista.

Kun tarkastelee Ruotsiin paenneita opettajia, huomaa, että he ovat yleisesti lähtöisin rannikkokaupungeista. Selytys tähän ei jääne niin yksinkertaiseksi, että useimmat koulut tähän aikaan sijaitsivat rannikoilla. Todennäköisesti opettajien päätökseen vaikutti nimittäin myös heidän koulukaupunkinsa sijainti: pako rannikkokaupungista oli sentään helpommin järjestettävissä kuin sisämaan kouluista. — Toisenkin rajalinjan voi vetää. Lähinnä paremmin palkatut, varakkaat opettajat lähtivät pakomatalle. Tämä onkin täysin luonnollista, sillä matkan järjestely kysyi varoja varsinkin kun koko perhe otettiin mukaan. Näin ollen on vastaavasti todettava, että pienipalkkaiset alempien koulujen opettajat useimmiten jäivät kotimaahan. Tähän ei kuitenkaan vaikuttanut pelkästään tulojen vähyys, vaan ehkä useamminkin se seikka, että pedagogeja sitoivat heidän papintehtävänsä. Juuri heidän nimittäin oli yleensä jäätävä seurakuntiansa ainoiksi sielunpaimeniksi muiden pappien paettua.

Suurin osa Ruotsiin paenneista opettajista eli ilmeisesti suuressa puutteessa pakolaisvuosien ajan. Heidän hartaana toivomuksenaan oli saada mahdollisimman pian turvatuksi säännöllinen toimeentulo. Noin puolet pakolaisopettajista saikin ajan mittaan papin- tai opettajanviran Ruotsissa. Monet jäivät kuitenkin vain pakolaiskomissiolta saatujen niukkojen avustusten varaan.

Kotimaassa oli vastaavasti isonvihan aika alkanut. Sen kolme ensimmäistä vuotta olivat suoranaista sekasorron ja mielivallan aikaa. Mutta vähitellen pystyttiin järjestys palauttamaan, jolloin luotiin edellytykset myös koulutyön aloittamiseen. Jo vuonna 1716 avasi Turun katedraaliskoulu ovensa. Isonvihan aikana oli toiminnassa todennäköisesti kaikkiaan kymmenkunta koulua. Tosin koulutyö tuskin sujui koulujärjestyksen määräämällä tavalla, sillä oppilaita oli vähän ja opettajakunnan taso oli heikko. Useimmat kotimaahan

jääneet opettajat oli nimittäin määrätty muihin tehtäviin ja tällöin opetustyö jäi tilapäisten opettajavoimien varaan. Mutta siitä huolimatta koulujen toiminta vainovuosien aikana kuuluu isonvihan aikaiseen rakentavaan työhön. Sellaisena sen merkitys ei ole vähäinen.

Koettelemusten ajatkin ovat ohimeneviä. Melkein täsmälleen kahdenkymmenen vuoden ajan kestäneiden taistelujen jälkeen rauha jälleen palasi Ruotsi-Suomen valtakuntaan. Suurvalta-asema oli menetetty; nyt alkoi sisäisen rakennustyön, »hyödyn» aikakausi. Se aloittaa uuden ajanjakson myös maamme koululaitoksen historiassa.

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

- Akiander, Matth.:* Bidrag till kännedom om Evangelisklutherska Församlingarne i Ingermanlands stift. Helsingfors 1865.
- Akiander, Matthias:* Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift. I. Helsingfors 1868.
- Akiander, Matthias:* Skolverket inom fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten. 9. Helsingfors 1866.
- Alopaeus, Magnus Jacob:* Borgå gymnasii historia. Åbo 1804—1816.
- von Bonsdorff, Carl:* Nyen och Nyenskans. Acta Soc. Scient. Fenn. XVIII. Helsingfors 1891.
- von Bonsdorff, Carl:* Åbo stads historia under sjuttonde seklet II. Bidrag till Åbo stads historia. Helsingfors 1904.
- Brandell, Georg:* Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia. I—II. Lund 1931.
- Brenner, Alf:* Förteckningar över flyktingar i Sverige från Finland och Östersjöprovinserna åren 1712—1714. Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja XXVIII. Helsinki 1944.
- Cederberg, A. R.:* Suomen aatelittomien säätyjen edustajat valtiopäivillä 1719 ja 1720. Historiallinen Arkisto XXXII. Helsinki 1924.
- Cederberg, J. A.:* Historiallisia kokoelmia. Asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen kirkon menneitä vaiheita. II. Turku 1889.
- Ehrström, Erik:* Helsingfors stads historia från 1640 till stora ofreden. Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XV. Helsingfors 1890.
- Halila, Aimo:* Oulun kaupungin historia II. Oulu 1953.
- Hanho, J. T.:* Suomen oppikoululaitoksen historia I. Porvoossa 1947.

- Hartman, Torsten*: Borgå stads historia I—II. Borgå 1906—1907.
- Hastig, Johannes*: Katedralskolan i Åbo 1722—1806. Helsingfors 1907.
- Jansson, N. O.*: Tjuda pedagogi i Kimito. Kalender utgifven af Svenska Folkskolans Vänner, 1902. Helsingfors 1902.
- Juva, Mikko*: Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppi-suuden hallitsemina vuosisatoina (1600—1808). Turku 1955.
- Kaukovaalva, Kyösti*: Uudenkaupungin historia. Ensimmäinen osa. Tampere 1917.
- von Koskull, Walter*: Finlands rättsväsen under stora ofreden. Helsingfors 1952.
- Kristinestads historia*. Kristinestad 1915.
- Lagus, Vilh.*: Åbo akademis studentmatrikel I. Helsingfors 1889.
- Lauren, L. L.*: Wasa trivialskola 1684—1884. Nykarleby 1884.
- Leinberg, K. G.*: Finska prästerskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner från slutet af 1620-talet intill stora ofredens slut. Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXII. Helsingfors 1892.
- Leinberg, K. G.*: Handlingar rörande finska skolväsendets historia I, III. Jyväskylä 1884, 1889.
- Leinberg, K. G.*: Skolstaten i nuvarande Åbo stift och dettas förra andel af Kuopio stift intill den 1 juli 1870. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten. 53. Helsingfors 1893.
- Liikka, Niilo*: Ilmajoen pitäjä. Vaasa 1934.
- Lindeqvist, K. O.*: Hämeenlinnan kaupungin historia II. Hämeenlinna 1926.
- Lindeqvist, K. O.*: Isonvihan aika Suomessa. Porvoossa 1919.
- Lähteenoja, Aina*: Rauman kaupungin historia II. Rauma 1932.
- Mickwitz, Axel* ja *Möller, Sylvi*: Kokkolan kaupungin historia I. Turku 1951.
- Neovius, A. D.*: Special-katalog öfver domkapitels-arkivet i Borgå. I, IV. Borgå 1891, 1892.
- Nikander, Gabriel*: Kokkolan kaupungin historia II. Turku 1945.
- Nordenstreng, Sigurd*: Fredrikshamns stads historia I. Fredrikshamn 1908.
- Ruuth, J. W.*: Wiipurin kaupungin historia I. Wiipuri 1908.
- Saarenheimo, Mikko*: Savonlinnan kaupungin historia I. Helsinki 1939.
- Simolin, Albin*: Urkunder rörande det äldre Wiborgska stiftet. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XIII, 1. Helsingfors 1916.
- Simolin, Albin*: Wiborgs stifts historia. Helsingfors 1909.
- Standberg, Carl Henrik*: Åbo stifts herdaminne ifrån Reformationens början till närvarande tid II. Åbo 1834.
- Takolander, Alfons*: Ekenäs stads historia I. Ekenäs 1930.
- Tengström, J. J.*: Gezeli den yngres minne. Helsingfors 1833.
- Uusi Sukukirja I—II*. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XVI, XIX. Helsingissä 1943—46; 1947—51.
- Virkkunen, A. H.*: Oulun kaupungin historia I. Oulu 1953.